

УДК 37.013.42

Г. І. ПОГРОМСЬКА (канд. пед. наук, доц.)

Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов

**ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ
ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА**

У статті висвітлено підходи до визначення девіантної поведінки, розглянуто її основні аспекти як соціально-педагогічної проблеми, окреслено напрямки, зміст, форми та методи соціально-профілактичної роботи з дітьми та підлітками.

Ключові слова: *девіантна, делінквентна, адиктивна поведінка, соціально-профілактична робота.*

Постановка проблеми у загальному виді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, торкнулись усіх сфер суспільного життя, стали передумовою суттєвих змін у свідомості та світогляді українців. Разом із непростою соціально-економічною ситуацією в країні, руйнуванням усталених стереотипів, помітнішою стає тенденція зниження виховного потенціалу сім'ї, поширення негативних явищ, зростання підліткової злочинності. Особливу стурбованість викликають асоціальні прояви серед дітей та підлітків, що ведуть до деградації особистості, шкодять здоров'ю, стають перешкодою у здійсненні навчально-виховного процесу в школі. Означені тенденції обумовлюють актуальність соціально-педагогічної роботи, спрямованої на профілактику та подолання девіантної поведінки дітей та підлітків, пошук нових форм і методів, які б враховували нові реалії сьогодення, сприяли переходу від адміністративно-правових заходів до дієвої соціально-педагогічної допомоги підлітку та родині.

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які спирається автор. Дослідженню різних аспектів девіантної поведінки, чинників її виникнення, пошуку форм і методів роботи по її профілактиці та подоланню присвячені праці О. Безпалько, І. Звереві, А. Капської, Г. Кеплана, В. Оржеховської, Н. Перешейної, В. Співака, С. Харченка, М. Фіцули та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття. Разом із тим, на нашу думку, соціально-педагогічний аспект означеної проблеми розроблений ще недостатньо. Виходячи з цього, **мета нашої статті** – розглянути соціально-педагогічні аспекти девіантної поведінки дітей та підлітків, визначити основні шляхи її превенції та профілактики.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. На сучасному етапі девіантну поведінку розглядають як систему вчинків, що не відповідає прийнятим у суспільстві нормам і проявляється у вигляді незбалансованих психічних процесів, неадаптованості, порушенні процесів самоактуалізації та ухиленні від морального та етичного контролю особистості над власною поведінкою [1, с. 131].

Поряд із цим, слід наголосити, що серед вітчизняних та зарубіжних дослідників не існує єдиної точки зору на термін «девіантна поведінка», оскільки одни вважають, що мова має йти про всі відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, другі – тільки про порушення правових норм, треті – про різні види соціальної патології [1, с. 131]. Більше того, цей термін зустрічається не лише у педагогічній, але й медичній та психологічній науці. Так, в медичній літературі під девіантною поведінкою розуміють відхилення від загальноприйнятих в даному суспільстві міжособистісних відносин: дій, вчинків, висловлювань, які здійснюються як у стані психічного здоров'я, так і в різних формах нервово-психічної патології. В психологічній же літературі девіантною поведінкою називають поведінку, яка відхиляється від соціально-психологічних та моральних норм, або виявляється в їх порушенні та нанесенні шкоди суспільному добробуту, оточенню або власне собі [5, с. 255].

Проте, не дивлячись на певні відмінності у визначеннях, головним критерієм девіацій вважають порушення норм, прийнятих у суспільстві. Зрозуміло, що кожне суспільство має

власну систему норм і цінностей, які містять вимоги до поведінки та обов'язків членів цього суспільства. Аналізуючи поняття норми, можна сказати, що це приписи чи заборони; ідеали, що відповідають вимогам соціального середовища, в якому живе людина; діапазон варіативності поведінки. Деякі норми прописані в законах та правилах, інші – існують у вигляді традицій, вирувань чи сімейних, професійних, суспільних регламентацій [1, с. 131].

Говорячи про дітей та підлітків, відхилення від норми умовно можна поділити на чотири групи: фізичні (пов'язані зі здоров'ям дитини, що виявляються медичними показниками); психічні (пов'язані із розумовим розвитком дитини, її психічними недоліками – затримкою психічного розвитку, розумовою відсталістю, олігофренією тощо); педагогічні (характеризуються відставанням від навчально-виховних стандартів, наприклад, діти, що не отримали загальної середньої освіти); соціальні (пов'язані з поняттям соціальної норми – універсальної чи часткової; наприклад, діти-сироти, важковиховувані тощо) [4, с. 149].

Відносно динамічних характеристик, девіантна поведінка може бути стійкою чи нестійкою, мати різну спрямованість та соціальну значимість. Тож, девіації різняться: за тривалістю (тимчасова, постійна, стійка, нестійка); за рівнем організації (стихийна, спланована, структурована, неструктурована); за спрямованістю на себе та інших (егоїстична, альтруїстична, експансивна, неекспансивна); за рівнем усвідомлення (усвідомлена, неусвідомлена); за кількістю осіб (індивідуальна, групова).

Серед причин девіантної поведінки виокремлюють [1, с. 133-139]:

– соціально-економічні (зниження життєвого рівня населення, майнове розшарування суспільства, обмеження можливостей соціально схвалених форм заробітку, безробіття, доступність неповнолітніх до алкоголю та тютюну, неконтрольована реклама психоактивних речовин);

– соціально-педагогічні (криза інституту сім'ї; виховання в неповній сім'ї; завищені вимоги батьків до дитини; ворожість та конфлікти між батьками, батьками та дітьми; критицизм підлітка щодо школи, сім'ї, відчуженість від них; низький статус підлітка у класному колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей та молоді);

– соціально-культурні (зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; негативний вплив засобів масової інформації; лібералізація статевої моралі; домінування серед молоді культу сили);

– психологічні (прагнення бути незалежним від дорослих; бажання бути визнаним в групі однолітків; прагнення до самоствердження; намагання виглядати дорослим; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; підвищена тривожність, низька самооцінка; акцентуації характеру, психопатії; психологічні синдроми; негативні риси характеру);

– біологічні (генетичні – порушення у розумовому розвитку, дефекти слуху та зору, тілесні вади, порушення нервової системи тощо; психофізіологічні, що активізуються внаслідок специфічної дії на організм дитини особливих психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, порушень екологічного балансу у регіоні проживання дитини тощо; фізіологічні – дефекти мовлення, зовнішня непривабливість, недоліки конституційної будови тіла тощо).

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших суспільних норм, девіантна поведінка, може проявлятися в різних видах. До них, як правило, відносять антисоціальну (делінквентну, кримінальну), адиктивну (залежну), асоціальну (аморальну, агресивну) та психопатологічну поведінку.

Антисоціальна поведінка – це поведінка, яка порушує соціальні та культурні норми, особливо правові. Незначні проступки називають правопорушеннями, а серйозні, які караються відповідно до кримінального кодексу – злочинами. Відповідно йдеться про делінквентну (протиправну) та кримінальну (злочинну) поведінку [2, с. 86].

Делінквентна поведінка (від лат. *delinquens* – провина) підлітків характеризується як комплекс асоціальних вчинків, що має стійкі негативні соціокультурні характеристики, які порушують правові норми, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності внаслідок двох причин: дитина не досягла віку, передбаченого законодавством для притягнення її до кримінальної відповідальності або якщо небезпека вчиненого злочину визначається як обмежена [4, с. 161].

Виділяють такі типи делінквентної поведінки дітей та підлітків: агресивно-насильницька (спрямована проти особистості: образи, побиття, підпали, садистські дії тощо); корислива (спрямована проти власності особистості: дрібні крадіжки, грабунок, рекет, інші майнові посягання); розповсюдження і продаж наркотичних та токсичних речовин [1, с. 161-162].

Адиктивна поведінка (від англ. addiction – пагубна звичка, схильність) – це поведінка людини, для якої притаманне прагнення відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану через вживання різноманітних хімічних речовин, постійній фіксації уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримання інтенсивних емоцій. Внаслідок такої поведінки людина існує у своєрідному «віртуальному світі». Проте вона не тільки не вирішує свої проблеми, але й зупиняється в особистісному розвитку, а в окремих випадках навіть деградує [1, с. 142].

Розрізняють нехімічні адикції (патологічна схильність до азартних ігор, комп'ютерних ігор, трудового ізолязму), проміжні форми адикції (анорексія, булемія) та хімічні адикції (вживання та вдихання психотропних речовин: тютюну, алкоголю, наркотиків, медичних препаратів тощо).

Психопатологічна поведінка базується на психопатологічних симптомах і синдромах, які є проявами певних психічних розладів та захворювань. Найчастіше виокремлюють аутоагресивну поведінку, дисморфоманічну (хибна впевненість у наявності фізичних недоліків), гепоїдну (надмірне прагнення до самоствердження), дромоманію (прагнення до бродяжництва та подорожування) та паталогічну сором'язливість [1, с. 142].

На сучасному етапі набуває особливої актуальності пошук форм, методів та технологій роботи з попередження та профілактики девіантної поведінки дітей та підлітків. Найширше розповсюдження отримали дві основні технології – профілактична та реабілітаційна.

Програми профілактики негативних явищ розраховані на проведення профілактичної роботи серед неповнолітніх та молоді, їх батьків, на професійну допомогу, що надається педагогічним колективам навчальних загальноосвітніх закладів. Безперечно, особливої уваги приділяється дітям та молоді, схильним до адиктивної поведінки, бездоглядним, безпритульним, неповнолітнім, які перебувають на обліку в міліції.

Основним змістом у системі соціально-профілактичної роботи є: соціально-педагогічна профілактика, соціально-психологічна допомога та соціальна адаптація та реабілітація [5, с. 357].

Соціально-педагогічна профілактика реалізується шляхом накопичення і удосконалення форм і методів первинної профілактики. При цьому перевага надається масовим формам роботи (акції, фестивалі, конкурси, виставки, лекторії, розробка та розповсюдження інформаційно-рекламних листівок профілактичного спрямування, виступи на радіо та по телебаченню).

Соціально-психологічна допомога надається як в індивідуальній формі, так і в груповій. Широке розповсюдження отримали тренінги, що проводяться з метою зняття схильності до агресії, конфлікту, а також для формування здорових навичок і норм поведінки.

Соціально-педагогічна профілактика та соціально-психологічна допомога здійснюється переважно через систему центрів соціальних служб для молоді. Щодо соціально-адаптаційної та реабілітаційної діяльності центрів, то вона є проблематичною, оскільки провести комплексну реабілітаційну роботу з молоддю, яка вживає алкоголь, наркотики, майже неможливо без медичного лікування.

Значну роль у попередженні та профілактиці девіантної поведінки дітей та підлітків відіграє школа. Робота з учнівською молоддю проводиться за наступними напрямками: медичний (надання інформації про негативний вплив психоактивних речовин на фізичне та психічне здоров'я); освітній (максимальне забезпечення інформацією про проблеми вживання алкоголю, наркотиків та ін.); психосоціальний (розвиток психологічних навичок протистояння груповому тиску, вирішення конфліктних ситуацій, правильний вибір у складних ситуаціях) [6].

Оскільки найпоширенішими серед дітей та підлітків є прояви адиктивної поведінки, саме цей аспект потребує особливої уваги з боку вчителів, соціальних педагогів, психологів,

батьків. Первинна профілактика в цьому випадку передбачає виховання антинаркотичної спрямованості особистості, її морально-психологічної стійкості як основного характерологічного утворення, що відіграє вирішальну роль у критичних ситуаціях, ситуаціях вибору, пропозиції віднови психотропних речовин [5, с. 364].

Щодо вторинної профілактики, то вона має за мету діагностування та виявлення залежності підлітків від наркотичних речовин шляхом вивчення особових справ учнів, у т. ч. довідки про стан здоров'я; знайомство з сім'єю, вивчення в ній соціально-психологічного клімату; бесіди з іншими вчителями, класним керівником; спостереження за поведінкою підлітка на уроках та у позанавчальній діяльності; організацію безпосереднього спілкування фахівців з такими підлітками; спостереження за індивідом групи «ризик» у соціально-значущих ситуаціях тощо [5, с. 365].

Третинна ж профілактика здійснюється через систему заходів, спрямованих на корекцію поведінки учня, його перевиховання, на переорієнтацію та реабілітацію хворих алкоголізмом та наркоманією. Серед основних завдань третинної профілактики виділяють: здійснення на основі встановлених груп «ризик» індивідуального виховного профілактичного впливу на особистість учня шляхом використання доцільного та професійно виваженого арсеналу відповідних педагогічних засобів; створення сприятливих для корекції адиктивної поведінки учнів умов соціального оточення, психологічного клімату, позитивно психологічного самопочуття тощо [5, с. 366].

При організації та здійсненні профілактичної роботи з учнями підліткового віку слід враховувати, що на цьому етапі дорослі втрачають свій домінуючий вплив на дитину і все більшого значення для неї набувають стосунки з оточенням, з формальною й неформальною групами. Зважаючи на це, основний акцент роботи – робота з групою, яка включає [6]:

- профілактику причин та наслідків девіантної поведінки. При цьому формами профілактичної роботи є проведення групових дискусій з метою формування групової позитивної думки; проведення рольових ігор (прогривання основних складних ситуацій), завдяки яким досягається розвиток особистості, навичок спілкування в колективі; проведення диспутів, екскурсій, бесід;
- організація вільного часу дитини, оскільки незмістовне дозвілля є причиною залучення до алкоголізму, наркоманії. В даному випадку надається інформація щодо діяльності гуртків; секцій, клубів, дитячих та молодіжних організацій, щоб підліток міг вибрати собі захоплення за інтересами;
- антиалкогольне, антинаркотичне виховання, формування міцних установок на здоровий спосіб життя;
- виховна, просвітницька робота з педагогічним колективом;
- посередницька робота, залучення до профілактики батьків, соціальних служб, міліції;
- подолання соціально-педагогічної запущеності підлітків.

Соціально-педагогічна робота по профілактиці та подоланню девіантної поведінки дітей та підлітків повинна базуватися на таких принципах як: принцип поваги до особистості дитини в поєднанні з доцільною вимогливістю до неї; принцип педагогічного оптимізму; принцип індивідуального підходу; принцип диференційного підходу; принцип соціалізації; принципах системності, цілеспрямованості, амбівалентності, саморозвитку.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Отже, проведене дослідження дозволяє констатувати, що девіантна поведінка являє собою не тільки правову але й соціально-педагогічну проблему. Вона завдає шкоди самій людині, оточенню та суспільству загалом. Тому особливої актуальності набуває пошук нових форм і методів роботи з її превенції, проте головними лишаються дві основні технології – профілактична та реабілітаційна. Соціально-педагогічна робота по профілактиці та корекції девіантної поведінки дітей та підлітків повинна ґрунтуватися на педагогічних принципах і може бути плідною лише за умови співпраці соціальних педагогів, психологів, учителів, батьків, працівників соціальних служб.

Список використаної літератури

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. [для

студ. вищ. навч. закл.] / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.

2. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики : Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений / Ф.А. Мустаева. – [2-е изд.], перераб. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 416 с.

3. Основы специальной педагогики и психологии / [Н.М. Трофимова, С.П. Дуванова, Н.Б. Трофимова]. – СПб.: Питер, 2006. – 304 с.

4. Сейко Н.А. Соціальна педагогіка: Курс лекцій / Н.А. Сейко. – Житомир: Житомир. держ. пед. ун-тет, 2002. – 260 с.

5. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. проф. А.Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.

6. Співак В.І. Особливості соціально-педагогічної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки / В.І. Співак // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Серія соціально-педагогічна. - 2009. – Випуск XI. - 266 с.

Стаття надійшла до редакції 15.03.2012.

А. И. Погромская. Девиантное поведение детей и подростков как социально-педагогическая проблема.

В статье охарактеризованы подходы к определению понятия «девиантное поведение», рассмотрены причины его возникновения, динамические характеристики и разновидности, обозначены направления, содержание, формы и методы социально-профилактической работы с детьми и подростками.

Ключевые слова: *девиантное, делинквентное, аддитивное поведение, социально-профилактическая работа.*

A. Pogromskaya. Deviant Behaviour of Children and Teens as a Socio-Pedagogical Problem.

Some points of definition, reasons of origin, dynamic characteristics and varieties of deviant behavior are figured out in the article. It also contains the analysis of the contents, forms and methods of social and preventive work with children and teens.

Keywords: *deviant behavior, social and preventive work with children and teens.*